

tirilmiştir (I-III, Kahire 1398-1399/1978-1979). Yayımlanan ilk üç ciltte eserin ana kısmını oluşturan alfabetik bölüm yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kureşi, *el-Cevâhirü'l-mudiyye* (nşr. Abdül-fettâh Muhammed el-Hulvî), nâşirin girişi, I, 45, 47, 58-84; *Keşfü'z-zunûn*, I, 616-617, 627; II, 1097-1099, 1657, 1961, 2019; Serkis, *Mu'cem*, I, 33; Brockelmann, *GAL*, II, 97; *Suppl.*, II, 89; *Ma'a'l-Mektebe*, s. 129; Syed Hashimi Faridabadî, "The Dâ'irat-ul-Ma'ârif", *IC*, IV (1930), s. 640-641; F. Rosenthal, "Abd al-Kâdir al-Kürâşî", *EP* (İng.), I, 70.

CELAL ERBAY

CEVÂHİRÜ'T-TEVÂRİH

(جواهر التواريخ)

Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın seferlerini ve özellikle Kandiye'nin fethini anlatan eser.

Mevcut nüshaların bazısında müellifinin Fâzıl Ahmed Paşa'nın mühürdarı Hasan Ağa (TSMK, Revan, nr. 1307), bazısında ise Erzurumlu Osman Dede (Köprülü Ktp., nr. 231) olduğu belirtilmekte, Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı nüshada ise (Esad Efendi, nr. 2242) yazar adı geçmemektedir. Ancak Revan nüshasının baş tarafında yer alan bir kayıt müellif konusunu aydınlatır mahiyettedir. Burada Mühürdar Hasan Ağa'dan kitabın müsveddelerinin yazarı, Osman Dede'den de bu müsveddeleri edebî şekle koyan biri olarak söz edilmektedir. Buna göre Fâzıl Ahmed Paşa'nın maiyetinde bizzat seferlere ve bu arada Girit seferine katılmış olan Hasan Ağa paşanın emriyle onun gazâları hakkında bir eser hazırlamış, sonra da bunu "münşiyâne" bir üslûpla yeniden yazması için Osman Dede'ye vermiştir. Osman Dede aslen Erzurumlu olup birçok yer dolaşmış, daha sonra Bursa'ya gelmiş, burada Fâzıl Ahmed Paşa ile tanışarak maiyetine gir-

miş ve Girit'in fethine katılmıştır. Osman Dede eseri yeniden kaleme almış, bu arada Hasan Ağa'dan nakillerde bulunmuş ve kitabı âdeta kendine mal etmiştir. Gerçekten Köprülü nüshasına göre Kandiye'nin fethinden sonraki bazı olaylar, Fâzıl Ahmed Paşa'nın geri dönüşü, ölümü, daha sonra Osman Dede'nin IV. Mehmed tarafından başçavuşluğa getirilişi Hasan Ağa'nın müsveddelerinde yoktur. Doğrudan Hasan Ağa'nın kaleminden çıkan Esad Efendi nüshası Kandiye'nin fethiyle son bulmaktadır. *Cevâhirü't-tevârih*'in telifi Kandiye Kalesi'nin fethinden hemen sonra (1669) tamamlanmıştır. Fakat müsveddelerin Mühürdar Hasan Ağa tarafından Osman Dede'ye verilmesi, Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın ölüm yılı olan 1676'da gerçekleşmiştir.

Kütüphane kataloglarına *Cevâhirü't-tevârih*, *Târih-i Fâzıl Ahmed Paşa ve Târih-i Feth-i Kandiye* adlarıyla giren eser beş bölümden meydana gelmektedir. Fâzıl Ahmed Paşa'nın 1659'da Erzurum'a vali tayin edilmesiyle başlayan eserin ilk bölümünde bu vezirin beylerbeyliği zamanı, ikinci bölümde 1663 Macaristan seferi, Uyvar ve Novigrad kalelerinin fethi, üçüncü bölümde Kandiye seferinin hazırlıkları, dördüncü bölümde Kandiye'nin muhasarası, özellikle çok şiddetli geçen ve uzun süren lağım savaşları, beşinci bölümde ise deniz savaşları ve Kandiye Kalesi'nin fethi anlatılmaktadır. Eserin sonunda Baştezkireci Mezâkî Süleyman Efendi'nin Fâzıl Ahmed Paşa için yazdığı iki kaside bulunmaktadır.

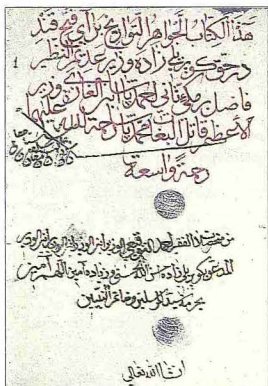
Cevâhirü't-tevârih tamamen yazarının gözlemlerine dayandığından birinci elden tarihî kaynak niteliğindedir. İki buçuk yıl kadar süren ve Osmanlı Devleti'ne pek pahalıya mal olan Kandiye savaşlarının tek kroniği durumunda olan eser, vak'anüvis Râşid'in de ilgili olayları kaleme alırken kullandığı tek kaynak gibidir. Ancak Râşid bu kaynağı gereği gibi kullanmamış, yer yer onu büyük ölçüde ihtisar etmiştir. Nitekim *Cevâhirü't-tevârih*'teki bazı önemli bilgiler *Râşid Târihi*'nde yoktur. Meselâ ikinci bölümde anlatılan Uyvar'ın fethi ve Novigrad muhasarasının safhaları Râşid tarafından eksik verilmiştir. Girit seferinin hazırlıkları bahsini de Râşid bazan aynen, bazan da meâlen aktarmıştır. *Cevâhirü't-tevârih*'teki padişaha yazılan mektubun sureti *Râşid Târihi*'nde yoktur. Aynı şe-

kilde Venedik dojunan sadrazama gelen ve sadrazamdan ona giden mektupların suretlerini de Râşid eserine almamıştır.

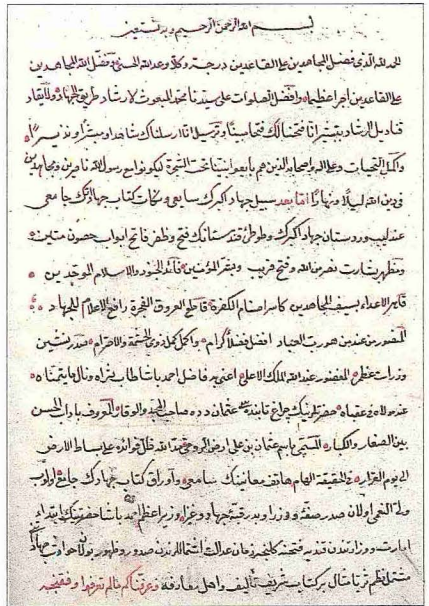
Cevâhirü't-tevârih'in yurt içinde ve yurt dışında birçok nüshası vardır. Yurt içinde Süleymaniye (Esad Efendi, nr. 2242; Hamidiye, nr. 909), Köprülü (Hâfız Ahmed Paşa, nr. 231; Âsım Bey, nr. 724) ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (Revan, Köşkü nr. 1307), yurt dışında ise Viyana (Nationalbibliothek, nr. 1070, 1071), Paris (Bibliothèque Nationale, nr. 1089, 1506) ve Leiden'de (nr. 1225), ayrıca İtalya'nın Bologna Üniversitesi Kütüphanesi'nde (nr. 3619) nüshaları vardır. *Cevâhirü't-tevârih*'in bazı parçaları da değişik adlar altında kütüphane kataloglarına girmiş ve müstakil eserler gibi tavsif edilmiştir. Meselâ Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde (Veliyyüddin Efendi, nr. 2401) kayıtlı, 1066 (1655-56) yılı olaylarından bahseden *Târih-i Mühürdar*, Köprülü Kütüphanesi'ndeki (nr. 214) 1080 (1669-70) yılı olaylarından bahseden *Târih-i Mu'teber* ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlı (III. Ahmed, nr. 3605) *Târih-i Fâzıl Ahmed Paşa ve Feth-i Kandiye* adlı eserler büyük bir ihtimalle *Cevâhirü't-tevârih*'in parçalarıdır.

Eser, *Annalium Gemma authore Hasanaypa Sigilli Custode Kupurli, seu Cyprî Ahmed Basso, supremi vizirii*

Cevâhirü't-tevârih'in ilk sayfası (Köprülü Ktp., nr. 231)

Cevâhirü't-tevârih'in unvan sayfası (Köprülü Ktp., nr. 231)

Mehmed Quarti Turcarum Tyranni ex turcica - arabico - persico idiomate in latinum translata et diversis notis ac reminiscentiis illustrata a Joanne Podesta S. C. R. Majestatis a secretis 1680 adıyla Latince'ye tercüme edilmiştir. Hammer'e göre, Almanca bazı tamamlayıcı bilgileri de ihtiva eden ve Hammer koleksiyonundan Viyana Millî Kütüphanesi'ne intikal eden nüshanın tercüme-ye esas teşkil etmesi kuvvetle muhtemeldir. Kitabın mütercimi Podesta, bu nüshayı Kara Mustafa Paşa'nın kitapçısı olan bir imamdan satın aldığını söylemiştir (bk. Hammer, XI, 1-2).

BİBLİYOGRAFYA :

Cevâhirü't-tevârih, TSMK, Revan, nr. 1307, tür.yer.; Hammer (Atâ Bey), XI, 1-2; Flügel, *Handschriften*, II, 272-273; *Osmanlı Müellifleri*, III, 30; Blochet, *Catalogue-Supplément*, nr. 506; TCYK, s. 221; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, s. 263-264; Levend, *Gazavatnâmeler*, s. 120-124, 169; Babinger (Üçok), s. 238-239; M. Tayyib Gökbilgin, "Köprülüler", *İA*, VI, 903.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

el-CEVÂİB

(الجواب)

1861-1884 yılları arasında
İstanbul'da yayımlanan
Arapça gazete.

İlk resmî Osmanlı gazetesi olan *Takvîm-i Vekâyi'* 1 Kasım 1831'de yayına başladığı zaman Türkçe dışında Arapça, Rumca, Ermenice nüshaları da neşredilmişti. Ancak Osmanlı Devleti sınırları içinde Arapça konuşan tebaaya doğrudan hitap eden bir gazete 1861'de yayımlanabildi. Lübnanlı bir Mârûnî iken ihtida edip İstanbul'a yerleşen, Avrupa'yı ve Batı dillerini iyi bilen Ahmed Fâris eş-Şidyâk ile oğlu Selim Fâris bu yayını gerçekleştirdiler. Ahmed Fâris Tabhâne-i Âmire musahhihi iken aldığı irâde-i seniyye üzerine gazetenin ilk sayısını 21 Zilkade 1277 (31 Mayıs 1861) tarihinde yayımladı. İmtiyaz sahibi kendisi olan, müdürlüğünü oğlu Selim Fâris'in yaptığı 435 × 290 mm. boyutlarındaki gazete haftalık olarak çıkıyordu. 1861 yılı içinde otuz iki sayı neşredildi. *el-Cevâ'ib*'in bu sayılarında iç ve dış haberlere, edebiyat, din, teknik vb. konulara yer verilmişti. Yazılarının çoğunu Ahmed Fâris'in yazdığı gazete, basım masraflarının fazlalığı, müşteri azlığı, Türkçe tercümesinin de satışı arttırmaması gibi sebeplerle zarar ettiğinden 1862 yılı başında yayımını durdurdu.

el-Cevâ'ib aynı yıl içinde Osmanlı Devleti'nin malî desteğiyle yayımına tekrar başladı. Sadâretin teklifi üzerine 12 Receb 1279 (3 Ocak 1863) tarihli irâde-i seniyye ile kâğıdının verilmesi ve belli sayıda gazetenin devletçe satın alınması kararlaştırıldı. Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre gazetenin neşrinin desteklenme sebebi, Paris ve Marsilya taraflarında çıkan bazı Arapça gazetelerde devletin aleyhine birtakım makalelerin yazılması ve bunlarda ileri sürülen yanlış haberlerin Arabistan'a yayılmış olmasıydı.

el-Cevâ'ib bu ikinci devrede, Ahmed Fâris'in güçlü kalemi ve gazetenin dolgun bir muhteva ile neşredilmesi sayesinde kısa sürede Osmanlı Devleti'nin Arapça konuşulan vilâyetleri yanında bütün İslâm ülkelerinde de şöhret kazandı. Hindistan'dan Fas'a, Çin'den Mısır'a, Orta Asya'ya kadar geniş bir tesire sahip olan gazete, devrinde İslâmî cereyanın etkili sözcülerinden biri durumuna geldi. Ahmed Fâris, bir yandan bütün müslümanları hilâfet etrafında toplama davet ederken öte yandan müslüman ahalîye Avrupa'yı ve Batı medeniyetini tanıtmaya çalışıyordu. Gazetede irâde-i seniyyeler ve hükümet emirleri, yurt içinden ve dışarıdan çeşitli haberler, ilânlar, Avrupa basınından özetler, şiirler, edebî yazılar yer alıyordu. Ayrıca Mağrib ülkeleri, Çin ve Hindistan gibi bütün İslâm ülkelerinden haberlerle Osmanlı basınından iktibaslar da bulunuyordu. 1870'te Orta Arabistan'da bir seyahat yapan İngiliz Doughy'ye göre bu gazete gezdirdiği yerlerde ve hatta Necidli tüccarların Bombay'daki evlerinde bile mevcuttu. *el-Cevâ'ib* 1880'lerde bütün İslâm âleminde büyük bir şöhret ve itibar kazanmış durumdaydı. Hatta İngiliz belgeleri, o sıralarda Osmanlı Devleti ile

ilişkileri iyi olan İngiliz hükümetinin, Hindistan'da olumlu etkisi olur düşüncesiyle gazetenin her nüshasından 100 adet kadar satın alıp gizlice Hindistan müslümanları arasında dağıttığını göstermektedir. Özellikle dış politika konusunda yayımladığı makalelerle dikkati çeken Fransızlar'ın yarı resmî gazetesi *Le Temps*'da da *el-Cevâ'ib*'in Fas'tan Bengal'e kadar İslâm âleminin her tarafında okunan bir gazete olduğu, İslâm birliği üzerinde önemle durduğu ve Osmanlı sarayına bağlı bulunduğu belirtilmektedir (sene 1881, nr. 1557).

Osmanlı Devleti'nin *el-Cevâ'ib*'e desteği sürmekle birlikte Sultan Abdülhamid devrinde Bâbü'lî'nin politikasına aykırı yazılar neşredildiğinde zaman zaman yayımı durdurulmuştur. Nitekim Mısır hidivini destekleyen yazıları sebebiyle gazete 15 Receb 1296'dan (5 Temmuz 1879) itibaren altı ay kadar kapatıldığı gibi yine aynı sebeple Nisan 1881'den itibaren uzun süre yayımlanmamıştır. Ayrıca gazetenin Fransa aleyhindeki neşriyatı sebebiyle zaman zaman Tunus ve Cezayir'e girmesi de yasaklanmıştır.

el-Cevâ'ib'in *Tercüme-i Cevâib* ve *Veledü'l-Cevâib* adlarıyla Türkçe nüshaları da neşredilmiştir. Ancak *Veledü'l-Cevâib*, 7. sayısında maarif konusunda çıkan bir lâyhadan dolayı Maarif nazırı tarafından kapatılmıştır.

Ahmed Fâris yaşlandıktan sonra gazetenin idaresini tek başına üstlenen Selim Fâris *el-Cevâ'ib*'i aynı seviyede tutamadı. 1884 yılında kapanan gazetenin Türkiye kütüphanelerinde bilinen son nüshası, 984. (13 Receb 1296/3 Temmuz 1879) sayısındır (Millet Ktp., Ali Emîrî, Arabî, nr. 4259).

Ahmed Fâris'in gazetede çıkan önemli makalelerinden yapılan seçmeler Se-

